

સોંકેટીસ એટલે વિચાર - આચારની એકવાક્યતા, સરળતા, પ્રામાણિકતા અને જ્ઞાનપ્રિયતા. તે જેવો બેડોળ એવો જ બેજોડ હતો. અન્યાય સામે ન્યાય, જૂઠ સામે સત્ય અને પાપ સામે પુણ્યના મનોમંથન - વ્યવહારનો જીવનભરનો સંઘર્ષ એ સોંકેટીસની આજીવન જીવનનિષ્ઠા. સમાજ ટકે - વિકસે, શોભે - નભે આવા પરદુઃખભંજક ને પરહિતરક્ષક શાણા સોંકેટીસથી જ. એથેન્સના એનેટસો તો સામ્રાજ્યમાં ઠેર ઠેર મોજૂદ - હાજરાહજૂર છે. ત્યારે સમાજમાં હરતાં - ફરતાં જીવતાં નાના સોંકેટીસોને સમજવાની - જીરવવાની દીક્ષા આપવાનું સુંદર કર્તવ્ય આ ચરિત્ર પૂરું પાડે છે. સત્યવ્રત - સત્યનિષ્ઠાનો અભિશાપ એટલે જ ઝેરનો પ્યાલો ને ક્યાંક બંદૂકની ગોળી કે શૂળી નથી શું !!! કહોને જાતે મરીને અમર થવાનો સનાતન સંઘર્ષોવાળો આ મહામૂલો માર્ગ છે અને એટલે જ અકાળે ટૂંકાવેલું - ટૂંકાયેલું આવા વીર પુરુષોનું આયુષ્ય માનવજાતના અસ્તિત્વ જેટલું ચિરસ્મરણીય રહેતું હોય છે.

સોંકેટીસ દુનિયાનો એક અતિ મહાન પુરુષ ગણાય છે. તેનો જન્મ ઈ.સ. પૂ. 469ના અરસામાં, યુરોપ ખંડમાં આવેલા ગ્રીસ દેશના એથેન્સ નામે નગર-રાજ્યમાં થયો હતો. તે દિવસોમાં એથેન્સનું રાજ્ય તેની પાસે આવેલા સ્પાર્ટા નામે બીજા નગર-રાજ્ય સાથે યુદ્ધમાં ઊતર્યું હતું. તે યુદ્ધ લાંબા કાળ સુધી ચાલ્યું હતું. તેમાં એથેન્સ જીત્યું તો ખરું, પણ યુદ્ધની અસરથી લોકોના આચાર અને વિચારમાં શિથિલતા આવવા લાગી હતી. સોંકેટીસ એવા કાળમાં થયો હતો.

સોંકેટીસ બહુ બુદ્ધિશાળી હતો. તેને એના સમયની એ શિથિલતા ગમતી ન હતી. સદાચાર તરફ વળવા લોકોને તે સમજાવતો. રોજ સવારના પહોરમાં એ બહાર નીકળી પડતો અને ચોરેચોટે ભેગા થયેલા લોકો જોડે અલકમલકની વાતોએ ચડતો. લોકોને તેની આવી વાતોમાં બહુ રસ પડતો. તે સાંભળવા તેઓ એની આસપાસ મધમાખીની જેમ ટોળે વળતા. સોંકેટીસ તે દ્વારા સાચો ધર્મ શો છે, એ તેમને સમજાવવા મથતો.

સોંકેટીસ ખૂબ સાદાઈથી રહેતો હતો. તે બે જ કપડાં પહેરતો. ફાટે ત્યારે સીવીને કે થીંગડું મારીનેય તે વાપરતો. જોડા તેણે કદી પહેર્યા ન હતા. શરીરને સશક્ત અને મજબૂત રાખવા તે બહુ કાળજી રાખતો. સારું મજબૂત શરીર હોય તો પોતાની તેમ જ લોકોની સેવા બરોબર થઈ શકે, એમ તે માનતો. તે ખૂબ મિતાહારી હતો. તે કહેતો કે, “લોકો રસોઈને સ્વાદિષ્ટ કરવા એમાં મસાલા નાખે છે, હું કકડીને લાગેલી ભૂખને મસાલા તરીકે વાપરું છું. બીજા સૌ ખાવા માટે જીવે છે, હું જીવવા માટે જ ખાઉં છું.”

આચાર અને વિચારમાં પણ તે ઘણો પવિત્ર હતો અને સદાચારી સાધુપુરુષ તરીકે તેની નામના હતી. તે સમયે એથેન્સ એની જાહોજલાલીની ટોચે હતું. એથેન્સવાસીઓ જાતમહેનતને હલકી ગણતા અને રાજકાજમાં ભાગ લેવો એને જ આબરૂદાર માણસનું કામ ગણતા. તેથી તેઓ સામાન્ય રીતે મોચી, સુથાર, લુહાર વગેરે કારીગરોને હલકી કોટીના માણસો ગણતા. એથેન્સવાસીઓને જાતમહેનત માટે આમ અનાદર બતાવતા જોઈને સોંકેટીસ અકળાતો. એ પોતે એમ માનતો કે, જાતમહેનતનાં કામ કરનારા કારીગરોમાં રાજનીતિજ્ઞો ને કવિઓ કરતાં અણસમજનું પ્રમાણ કંઈક ઓછું છે.

એક વાર સોંકેટીસને કોઈકે પૂછ્યું, “માણસને માટે ઉત્તમ શું છે ?”

સોંકેટીસ કહે, “પોતાની આવડત કેળવીને પોતાની ફરજ અદા કરે, તે જ ઉત્તમ માણસ છે. ખેડૂત હોય તો સારી ખેતી કરે, વૈદ્ય હોય તો સારી રીતે વૈદ્ય કરે; રાજનીતિજ્ઞ હોય તો રાજવહીવટ સારી રીતે ચલાવે. પણ જે માણસ કશું જ સારી રીતે કરી શકતો નથી તે નથી માણસને ઉપયોગી કે નથી ઈશ્વરનો સેવક. માણસ જો ઉપયોગી અને જરૂરી કામ કરતો હોય, તો એમાં શરમજનક કશું જ નથી. એદીપણું જ શરમજનક છે.”

એક વાર સોંકેટીસનો એક મિત્ર કેટલાક દિવસથી દિલગીર રહેતો હતો. તે જોઈને સોંકેટીસે તેને પૂછ્યું, “તારા ઉપર એવું તે ક્યું દુઃખ આવી પડ્યું છે કે તું આટલો ઉદાસીન રહે છે ?”

પેલો મિત્ર બોલ્યો : “ચૌદ નિરાધાર સ્ત્રીઓને નભાવવાનું મારે માથે આવ્યું છે. પ્લેગમાં તેઓ નિરાધાર થઈ ગઈ છે. મારી એવી સ્થિતિ નથી કે, હું એ સૌનું ભરણપોષણ લાંબા સમય સુધી કરી શકું. બોલો, મારે હવે શું કરવું ?”

સોકેટીસે તરત જ જવાબ આપ્યો : “અરે, એમાં તે એવું શું મૂંઝાવા જેવું છે ? એ બધી સ્ત્રીઓને સીવવાના, ગૂંથવાના અને ભરવાના કામે તરત વળગાડી દઈ શકાય.”

આ સલાહ સાંભળી પેલો મિત્ર આભો બની ગયો કે, ‘આવા મોટા કુળની સ્ત્રીઓને આવું કામ શી રીતે અપાય ?’

સોકેટીસ એની મૂંઝવણ સમજી જઈ બોલ્યો : “ગભરાવાનું એમાં કારણ નથી. એ જ સારામાં સારો ઉપાય છે. પોતાનું ભરણપોષણ થઈ શકે એટલું તેઓ રળશે એટલું જ નહિ, પણ તેઓની શક્તિ અને સમયનો સદુપયોગ થશે. વળી બીજો લાભ એ થશે કે, નવરા બેસવાને લીધે જે કૂથલી, ઈર્ષ્યા અને નિરાશા ફેલાય છે, તેમાંથી તેઓ બચી જશે.” પેલા મિત્રે સોકેટીસના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને એનું સારું પરિણામ આવ્યું.

એથેન્સના રાજવહીવટમાં પડેલા લોકોમાં પણ સોકેટીસ ભળતો હતો અને તેમની સાથે લોકોના ધર્મ, રૂઢિ, રીતરિવાજ, દેવદેવીઓ વિષેની માન્યતાઓ, રાજકારણ વગેરે દુનિયાભરની વાતો કરતો અને ચર્ચામાં ઊતરતો. તે સ્વતંત્ર અને ઊંડો વિચારક હતો. પ્રામાણિકપણે વિચાર કરતાં જે સાચું લાગે તે જ એ માનતો અને કહેતો તથા આચરણમાં ઉતારતો. છતાં નમ્રપણે તે હંમેશ કહેતો કે, હું અજ્ઞાની છું, જ્ઞાન મેળવવા મથું છું.

આથી, ખાસ કરીને, એથેન્સનો યુવકવર્ગ તેના ઉપર ખૂબ ખુશ રહેતો. સોકેટીસના સ્વતંત્ર વિચારોની તેઓની ઉપર ભારે અસર પડી હતી. આ જોઈ એથેન્સના રાજ્યકર્તાઓ અકળાવા લાગ્યા. તેઓમાં એનેટસ નામનો એક આગેવાન હતો. તેનો જુવાન છોકરો સોકેટીસની સાથે બેસતો ઊઠતો, તે એનેટસને ગમતું ન હતું. તેણે તથા બીજા કેટલાકે મળીને છેવટે સોકેટીસ ઉપર એવો આરોપ મૂક્યો કે, તે જુવાનોને બહેકાવે છે તથા નગરદેવતાને માનતો નથી, એમ તે રાજ્યના કાયદા મુજબ રાજદ્રોહ કરે છે. આથી તેના ઉપર જાહેરમાં કામ ચલાવવામાં આવ્યું, તેને મોતની સજા થઈ. એ વખતે સોકેટીસે અદાલતમાં પોતાને વિષે જે બયાન આપ્યું હતું તે જગતના સાહિત્યમાં અમર થયું છે.

સજાની ખબર જાણી, પ્લેટો, ક્રીટો વગેરે સોકેટીસના મિત્રો તથા શિષ્યો દુઃખી થયા. તેમાંના કેટલાક તેને કેદમાંથી છાનામાના ભગાડવાની પણ પેરવી કરવા લાગ્યા. એ માટે તેઓએ ગોઠવણ પણ કરી. પરંતુ સોકેટીસ કબૂલ થાય તો ને ? તેને સમજાવવા માટે તેઓએ ક્રીટોને તેની પાસે મોકલવાનો વિચાર કર્યો.

ક્રીટો વહેલી સવારે જેલમાં દાખલ થયો. જોયું તો સોકેટીસ ખાટલા પર નિરાંતે ઊંઘતો હતો. 48 કલાક પછી જેને મરવાનું છે તેવો માણસ નસકોરાં બોલાવતો ઘસઘસાટ ઊંઘે છે ! આ ગાઢ ઊંઘમાં ભંગ પાડવાની ક્રીટોની હિંમત ન ચાલી, ચૂપચાપ તે બાજુ પર બેસી રહ્યો. થોડી વાર પછી સોકેટીસ જાગ્યો, એટલે ક્રીટોએ બધી વાત એને સમજાવી.

પરંતુ સોકેટીસે ડોકું ધુણાવી ના પાડી અને કહ્યું : “એથેન્સવાસીઓએ ભલે મને અન્યાય કર્યો હોય અથવા એથેન્સનો કાયદો ભલે મને અન્યાય કરતો હોય; પરંતુ બીજા અન્યાય કરે તેથી આપણે પણ અન્યાય કરવો, એ ન્યાયયુક્ત નથી. જૂઠાણાનો જવાબ જૂઠાણાથી આપવો, પાપનો સામનો પાપથી કરવો, એ કદી વાજબી નથી, એમ મેં હંમેશ કહ્યું છે. એટલે એથેન્સવાસીઓએ મને અન્યાય કર્યો હોય તો પણ, ચોરીછૂપીથી ભાગી જવું, એ મને ન છાજે. વળી આજ સુધી મેં અહીંના ધારા પાળ્યા છે, અહીં હું ઊછર્યો છે, અહીંના નિયમ મુજબ મેં લગ્ન કર્યું છે, મેં લશ્કરમાં સેવા કરી છે. આ બધું મેં સ્વેચ્છાથી કર્યું છે. હું ગમે ત્યારે આ રાજ્ય છોડી બીજા રાજ્યમાં જઈ શકતો હતો. અહીં જ વસવાનું મને કોઈએ ફરમાન નહોતું કર્યું. અહીં રહીને મેં અહીંના નાગરિક તરીકેના હકો અને જવાબદારીઓ સ્વીકારી લીધાં છે. આજ દિવસ સુધી હકોનો લાભ લીધો છે. હવે આજે રાજ્યના લોકોને હું ગુનેગાર લાગું છું, અને માનો કે મને અન્યાયી રીતે પણ અહીંના કાયદા મુજબ તેઓ સજા ફરમાવે છે. ત્યારે હવે તારી સલાહ મુજબ હું નાસી જાઉં, તો શહેરના તમામ કાયદાઓના પાયાને જ મેં ધક્કો પહોંચાડ્યો કહેવાય; ને એ રીતે રાજ્યને તેમ જ સૌ નાગરિકોને મેં નુકસાન પહોંચાડ્યું કહેવાય. ક્રીટો, આમ તે કદી કરાય ? આમ કરવું એ તો પાપની સામે પાપથી બદલો વાળવા જેવું થાય.” ક્રીટો કશું બોલી શક્યો નહિ.

તે કાળે એથેન્સમાં ઝેર આપીને મોતની સજા કરવામાં આવતી. સોકેટીસને કેદખાનામાં ઝેરનો પ્યાલો આપવામાં આવ્યો. જેલના અધિકારીઓએ રડતાં રડતાં તે તેને આપ્યો. પણ સોકેટીસે તો તે હસતે મોઢે હાથમાં લીધો અને જાણે શરબત પીવાનો હોય તેમ આનંદથી તે પી ગયો. આમ તે મૃત્યુને વશ થયો. એથેન્સવાસીઓએ આ રીતે પોતાના એક મહાન પુરુષને ઝેર પાઈને આ જગતમાંથી વિદાય કર્યો. પરંતુ સત્યને ખાતર મોતને વરનાર તે સત્યવીર સોકેટીસ આજે દુનિયાભરમાં અમર થઈ ગયો છે.

શબ્દસમજૂતી

એથેન્સ યુરોપનું એક નગર સ્પાર્ટા યુરોપ પાસેનું નગર ચૌટે બજારે અલકમલક દેશવિદેશ મિતાહારી ઓછું જમનાર મોચી ચામડું સીવવાનો ધંધો કરનાર સુથાર લાકડા ઘડનાર કારીગર લુહાર લોખંડ ઘડનાર, ધંધો કરનાર રાજનીતિજ્ઞ રાજનીતિમાં ચતુર હોય તે એટીપણું આળસુ, પ્રમાદી દિલગીર નાખુશ, અપ્રસન્ન પ્લેગ મહામારીનો એક રોગ કુથલી નિંદા નવરું કામ વગરનું દ્રોહ દગો, બેવફાઈ અદાલત ઈન્સાફની કચેરી, ન્યાયાલય કીટો એથેન્સનો અગ્ર માણસ ધૂણવું શરીર કંપન અનુભવે તે જુઠાણું ખોટી વાત ફરમાન હુકમ, સનદ ધક્કો હડસેલો, નુકસાન સદાચાર સારા આચાર ભરણપોષણ ગુજરાન ઘસઘસાટ ગાઢ નિદ્રા સ્વેચ્છા પોતાની ઈચ્છા

રૂઢિપ્રયોગ

હસતે મોઢે સહર્ષ સ્વીકાર

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) સોક્રેટીસના મતે માણસને માટે ઉત્તમ શું છે ?
- (2) સોક્રેટીસનું જીવનસૂત્ર શું હતું ?
- (3) સોક્રેટીસે મોતનો સ્વીકાર શા માટે કર્યો ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) સોક્રેટીસ કઈ વાતને શરમજનક ગણે છે ? શા માટે ?
- (2) એથેન્સના રાજકર્તાઓ શાથી અકળાવા લાગ્યા ?
- (3) ઉદાસ થયેલા મિત્રને સોક્રેટીસે શી સલાહ આપી ? તે મૂંઝવણનું શું પરિણામ આવ્યું ?
- (4) યુદ્ધની શી અસર એથેન્સના લોકો પર થઈ ?

3. સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

- (1) સ્વતંત્ર વિચારક તરીકે સોક્રેટીસનું ચરિત્ર આલેખો.
- (2) નોંધ લખો :
 1. ન્યાય અંગે સોક્રેટીસના વિચારો.
 2. સોક્રેટીસનું સાદું જીવન અને આચરણ.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. સોક્રેટીસ વિશે તમારા શિક્ષક પાસેથી વિશેષ માહિતી મેળવો.
2. લાઈબ્રેરીમાંથી સોક્રેટીસ વિશેનું કોઈ પુસ્તક - પુસ્તિકા મેળવીને વાંચો.
3. વર્તમાન સમયમાં જોવા મળતા લઘુઉદ્યોગોનાં નામ જણાવો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. મનુભાઈ પંચોળી લિખિત 'સોક્રેટીસ' નવલકથા વિશે બાળકોને ઝાંખી કરાવવી.
2. સોક્રેટીસ, ગાંધીજી, ઈશુ ખ્રિસ્ત વગેરેની સત્યનિષ્ઠા વિશે વિદ્યાર્થીઓને સમજ આપવી.

